

VII Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

(Maó, 30 de setembre i 1 i 2 d'octubre de 2016)

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

CONSELL INSULAR
DE MENORCA

**MENORCA
TALAIÒTICA**

Candidata Patrimoni Mundial

MENORCA
RESERVA DE BIOSFERA

EDITA:

Consell Insular de Menorca
Secció d'Arqueologia del Col·legi
Oficial de Doctors i Llicenciats en
Filosofia i Lletres i en Ciències de
les Illes Balears

ISBN:

978-84-947-942-0-9

DIPÒSIT LEGAL

ME - 762/2017

VII Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

Maó, 30 de setembre i 1 i 2 d'octubre del 2016

[Coordinació Monserrat Anglada Fontestad, Mateu Riera Rullan, Antonia Martínez Ortega

464 p. 21 x 21 cm. ISBN 978-84-947942-0-9

1. Arqueologia - Menorca - Congressos

902 (460.32)

SUMARI

LA NAVETA DES CALÓ DE BETLEM (ARTÀ): UNA NOVA ESTRUCTURA D'HABITACIÓ DE L'EDAT DEL BRONZE DE MALLORCA	15	RESULTATS PRELIMINARS DEL PROJECTE D'INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL JACIMENT DE SES TALAIES DE CAN JORDI (SANTANYÍ).....	95
Alejandro Valenzuela, Josep Antoni Alcover		Montserrat Anglada, Nicolau Escanilla, Beatriu Palomar, Damià Ramis	
LA COVA DEL CAMP DEL BISBE (SENCELLES). DADES PRELIMINARS DE LES INTERVENCIIONS 2013-2015.....	21	ES ROSSELLS: RESULTATS PRELIMINARS DEL PRIMER PROJECTE TRIENNAL.....	105
Lua Valenzuela, Beatriu Palomar, Nicolau Escanilla, Francisca Cardona i Llorenç Oliver		Francisco Bergues, Rafel Font, Alejandra Galmés, Celia González, Cristoph Rinne, Javier Rivas, Bartomeu Salvà, Paloma Salvador	
BOTONS AMB PERFORACIÓ EN “V” A LA COVA DEL CAMP DEL BISBE (SENCELLES, MALLORCA).....	29	LES TASQUES ARQUEOLÒGIQUES D'AMICS DEL MUSEU DE MENORCA A L'ÀREA SUD-EST DE TORRE D'EN GALMÉS (ALAIOR-MENORCA).....	115
Nicolau Escanilla, Beatriu Palomar, Lua Valenzuela		Martí Carbonell, Borja Corral, Francesc Isbert, Carmen Lara, Cecilia Ligeró, Ester Marcos, Joaquin Pons, Carlos de Salort	
ARQUITECTURA Y TERRITORIO DE LAS NAVETAS FUNERARIAS DE MENORCA.....	39	RESULTATS DE LES INTERVENCIIONS REALITZADES A LES HABITACIONS ADOSSADES AL TALAIIOT QUADRAT DE S'HOSPITALET VELL, MANACOR.....	125
José Simón Gornés Hachero		Magdalena Salas Burguera, Damià Ramis Bernad	
ELS MATERIALS TALAIÒTICS DE LA COL·LECCIÓ VIVES ESCUDERO. LES EXCAVACIONS DE TIRANT I BINIDONAIRE.....	49	APLICACIONS DE SINTAXI ESPACIAL EN ESPAIS DOMÈSTICS BALEARIS EN EL MARC DEL PROJECTE MODULAR.....	133
Octavio Pons Machado		Octavio Torres Gomariz	
INDUSTRIA ÓSEA DE LA NECRÓPOLIS DE SON PELLISSER; EL “TAP” EN LA ARQUEOLOGÍA MALLORQUINA.....	57	RESULTATS PRELIMINARS DE LES EXCAVACIONS AL RECINTE DE TAULA DE SA CUDIA CREMADA	139
Mercedes Alvarez Jurado-Figueroa, Agustín Fernández Martínez		Montserrat Anglada, Cristina Bravo, Irene Riudavets	
ELS ENTERRAMENTS EN CALÇ DE SA COVA DE NA PRIOR (BARRANC DE BINIGAUS, MENORCA).....	65	UN INTENTO DE ANALIZAR LA DISTRIBUCIÓN ESPACIAL DE LOS ARTEFACTOS EN LAS TAULAS DE MENORCA.....	147
Mark Van Strydonck, Guy De Mulder, Montserrat Anglada, Laurent Fontaine		Guy De Mulder, Ann-Sophie De Witte	
XARXES VISUALS I CONNECTIVITAT DURANT L'EDAT DEL FERRO A MALLORCA. EL CAS DE LA PENÍNSULA DE CALVIÀ.....	75	MENORCA ENTRE CARTAGO Y ROMA: AVANCE DE LA EXCAVACIÓN DEL PROYECTO MODULAR EN EL POBLADO TALAYÓTICO DE SON CATLAR (CIUTADELLA).....	153
Alejandra Galmés Alba, Manuel Calvo Trias (Universitat de les Illes Balears)		Fernando Prados, Helena Jiménez, María José León, Andrés M. Adroher, Joan de Nicolás, José J. Martínez	
ESTRUCTURES INÈDITES AL SECTOR NORD DE LA NECRÓPOLIS DE SON REAL, SOLUCIONS DE PRESERVACIÓ DEL CONJUNT MONUMENTAL I AMENACES	85		
Jordi Hernández-Gasch, Bernat Burgaya Martínez, Francisca Cardona Lopez, Margalida Munar Grimalt			

CONTEXTOS CERÀMICS EN TORRELLAFUDA (CIUTADELLA, MENORCA). ANÀLISIS DE MATERIAL DE SUPERFÍCIE.....	161	ENTERRAMIENTOS ALREDEDOR DE LA BASÍLICA DE SANISERA (MENORCA). ESTUDIO ANTROPOLÓGICO Y DE LOS RITUALES FUNERARIOS.....	241
Helena Jiménez, Andrés M. Adroher, Joan de Nicolás, Fernando Prados, José J. Martínez		Llorenç Alapont, Lisa Monetti	
AVANCE EN LA INVESTIGACIÓN DEL MUNDO FUNERARIO POSTALAYÓTICO MENORQUÍN EN EL MARCO DEL PROYECTO MODULAR: HIPOGEOS Y PROBLEMÁTICA DE ESTUDIO.....	173	APORTACIÓ A LA CRONOLOGIA DE LA POSSIBLE ESGLÉSIA O INSTAL·LACIÓ MONACAL ANTIGA DE L'ILLA D'EN COLOM, MAÓ.....	251
Sonia Carbonell Pastor		Joan C. De Nicolás Mascaró	
ENTERRAMENTS EN CISTA VORA LA MAR A SALAIRÓ, ES MERCADAL, UNA NOVA TIPOLOGIA DE JACIMENTS FUNERARIS DEL TALAÏÒTIC FINAL DE MENORCA.....	179	LA MAQBARA DE YABISA A TRAVÉS DE LA EXCAVACIÓN ARQUEOLÓGICA EN EL SOLAR DEL ANTIGUO EDIFICIO DE LOS SINDICATOS: CALLE BARTOMEU VICENTE RAMON, 33....	261
Joan C. De Nicolás Mascaró, Miquel A. Pons Carreras		Glenda Graziani, Juan José Marí Casanova, Almudena García-Rubio	
ELS NESÒNIMS D'EIVISSA A L' <i>ITINERARIUM MARITIMUM: INSULA DIANA LESBOS EBUSOS</i> (WESS. 510, 4).....	189	TAFONOMÍA FUNERARIA DE LA MAQBARA DE YABISA.....	269
Bartomeu Obrador Cursach		Almudena García-Rubio, Juan José Marí Casanova, Glenda Graziani.	
NUEVOS APUNTES SOBRE EPIGRAFÍA ANFÓRICA HISPÁNICA Y AFRICANA DE LA MENORCA ROMANA.....	195	L'ALQUERIA ISLÀMICA DE CAS SELLERÀS (ES MONESTIR, LA MOLA, FORMENTERA). LES DADES D'UNA ACTUACIÓ PREVENTIVA.....	275
Piero Berni Millet, Joan C. De Nicolás Mascaró, Élise Marliere, Josep Torres Costa		Ricard Marlasca Martín, María José Escandell Torres, Josep M ^o López Gari	
LA IMPORTACIÓN DE ÁNFORAS EN EL YACIMIENTO DE SON FERRANDELL OLEZA.....	207	PRIMERES DADES SOBRE LA CERÀMICA ANDALUSINA DEL PUIG DE SA MORISCA (SANTA PONÇA, MALLORCA)....	285
Guy De Mulder		Alejandro Ramos Benito	
<i>SES LLUMETES</i> : EXCAVACIÓN ARQUEOLÓGICA SUBACUÁTICA DE UNA NAVE ROMANA DEL S. I D.C. EN LA PLAYA DE PORTO CRISTO.....	217	ESTUDI TIPOLÒGIC I ARQUEOMÈTRIC D'UNA SAFA SINGULAR RECUPERADA A LA TORRE III DEL PUIG DE SA MORISCA (SANTA PONÇA, MALLORCA).....	293
Sebastià Munar, Carlos de Juan, Albert Martín, Javier Rodríguez		Alejandro Ramos Benito, Daniel Albero Santacreu, José C. Carvajal López	
ESTUDI DELS MATERIALS CERÀMICS D'ÈPOCA ANTIGA TROBATS A PORTOCRISTO (MANACOR – MALLORCA), DURANT LA CAMPANYA DE PROSPECCIONS I SONDEJOS SUBAQUÀTICS DE 2012.....	225	ANÀLISI PETROLÒGICA PRELIMINAR DE LA CERÀMICA ISLÀMICA DEL PUIG DE SA MORISCA (CALVIÀ, MALLORCA).....	301
Mateu Riera Rullan, Sebastià Munar Llabrés, Albert Martín Menéndez		Daniel Albero Santacreu, Guillem Mateu Vicens, José Cristóbal Carvajal López	
REINTERPRETACIÓN DEL EDIFICIO 11 DE SANISERA (SANITJA, MENORCA). ¿ES UNA BASÍLICA?.....	237	LA REHABILITACIÓ DEL CONVENT DE SANT DIEGO O PATI DE SA LLUNA (ALAIOR, MENORCA): UN LLARG PROCÉS DE RECUPERACIÓ DE PATRIMONI HISTÒRIC.....	311
José Miguel Rosselló Esteve		Antoni Ferrer, Joana M. Gual, Martí Carbonell, Rafel Mus, Bernardí Seguí	

REIVINDICACIÓN DE LOS ANTIGUOS GRABADOS DE LOS HIPOGEOS PREHISTORICOS DE MENORCA (II): LOS GRABADOS NÁUTICOS Y LOS “SAGRADOS”.....	319	LA REDESCOBERTA DEL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC DEL MUNICIPI DE MURO (MALLORCA): RECERCA, RESTAURACIÓ I DIFUSIÓ SOCIAL DE L'ASSENTAMENT DE L'EDAT DEL FERRO DE SON SERRA.....	401
Joan C. De Nicolás Mascaró, Vicente Ibáñez Orts, Pere Arnau Fernández, Mónica Zubillaga		Margalida Rivas Llompart, Jordi Hernández-Gasch, Antoni Puig Palerm, Bernat Burgaya Martínez, Margalida Munar Grimalt	
LA COL·LECCIÓ ULLDEMOLINS D'OBJECTES ARQUEOLÒGICS DE SA CUDIA CREMADA, MAÓ, UNA O MÉS NECRÒPOLIS AL JACIMENT?	329	COVES FORN? NOVES REFLEXIONS ENTORN AL RITU DE LA CALÇA A MALLORCA.....	411
Joan C. De Nicolás Mascaró		Jaume Deyà Miró	
L'ABOCADOR ROMÀ I MEDIEVAL DE SA MURADETA-ES PLA DE SANT JOAN, INDICADOR DE LA VIDA DOMÈSTICA DE IAMO, CIUTADELLA, PART I: L'ÈPOCA ROMANA I VÀNDALA (SEGLES I-VI).....	339	DESENVOLUPAMENTS DEL LLENGUATGE LÚDIC EN LA DIDÀCTICA DELS PROCESSOS CULTURALS: EL CAS DE LA PREHISTÒRIA RECENT A LES ILLES BALEARS.....	421
Joan C. De Nicolás Mascaró		Maite Noguera Tugores	
RESULTADOS PRELIMINARES DE LA INTERVENCIÓN ARQUEOLÓGICA PARA LA AMPLIACIÓN DE LA CARRETERA C733 EIVISSA-SANT JOAN.....	351	LA RUTA ARQUEOLÓGICA SENCELLES-COSTITX. UN EXEMPLE DE COL·LABORACIÓ INTERMUNICIPAL PER A LA RECERCA I LA SOCIALITZACIÓ DEL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC.....	425
Jesús Martín Alonso, María Lourdes López Martínez		Francisca Cardona, Marc Ferré, Sebastià Munar, Beatriz Palomar, Lua Valenzuela	
INTERVENCIONES ARQUEOLÓGICAS EN LA FORTIFICACIÓN RENACENTISTA DE DALT VILA (EIVISSA).....	359	NOVES TASQUES DE CONSOLIDACIÓ I RESTAURACIÓ AL POBLAT DE CAP DE BARBARIA II (FORMENTERA, ILLES BALEARS). LES CAMPANYES DE 2015-2016.....	433
Anna Artina		Margalida Munar, Bernat Burgaya, Edgard Camarós, Marian Cueto, Luis Teira, Pau Sureda	
DE LA PREHISTÒRIA A LA HISTÒRIA: CANVI I CONTINUÏTAT EN ELS HÀBITS ALIMENTARIS DELS HABITANTS DE LES ILLES BALEARS A PARTIR DELS ESTUDIS DE ¹⁴ C I ISÒTOPS ESTABLES ($\Delta^{13}C$ I $\Delta^{15}N$).....	369	LA CARTA ARQUEOLÒGICA SUBACUÀTICA DE FORMENTERA (2015-2019).....	441
Mark Van Strydonck, Mathieu Boudin, Damià Ramis		Enrique Aragón, Sebastià Munar, Javier Rodríguez	
PROYECTO D'ACTUACIÓ ARQUEOLÒGICA DE LA COVA DEL MOLÍ D'EN GASPAR DE SES CASES NOVES DE SINEU: CAMPANYA DE 2015. APROXIMACIÓN A LA ESTRUCTURA DEL POBLAMIENTO DE ÈPOCA ROMANA, TARDOANTIGUA Y MEDIEVAL ISLÁMICA DEL TÉRMINO MUNICIPAL DE SINEU (MALLORCA). APUNTES METODOLÓGICOS.....	379	EL DERELICTE DE CALA SANTANYÍ. PRIMERS RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA SUBAQUÀTICA DE JULIOL 2015.....	449
Julio M. Román Punzón, María José Rivas Antequera, Bartomeu Vallori Márquez, Mateu Riera Rullan		Enric Colom Mendoza, Aurora Rivera Hernández, Andrea Torres Ferrer	
ESTAT ACTUAL DE LA RECERCA SOBRE MOLES I MOLERES DE L'ILLA DE MALLORCA	389	ELS PLANS DE GESTIÓ DEL PATRIMONI HISTÒRIC A LES ILLES BALEARS.....	457
Joaquim Sánchez Navarro		M. Cristina Rita	

L'ALQUERIA ISLÀMICA DE CAS SELLERÀS (ES MONESTIR, LA MOLA, FORMENTERA). LES DADES D'UNA ACTUACIÓ PREVENTIVA

Ricard Marlasca Martín
Mª José Escandell Torres
Josep Mª López Garí

L'objectiu del present treball és donar a conèixer els resultats d'una actuació preventiva portada a terme l'estiu de 2016, a la finca de Cas Selleràs, a la venda des Monestir de la Mola de Formentera.

SITUACIÓ

La Mola de Formentera és un altiplà situat a l'extrem est de l'illa. Connectat amb la resta de l'illa per un istme, sorgeix del mar amb penya-segats d'uns 100 m d'alçada per quasi tota la seva extensió (a excepció de la zona sud-oest). Amb uns 17 km² de superfície, presenta al quadrant sud-oest el punt més alt de l'illa, de 195 m s. n. m. El jaciment que presentem es troba a la zona central i plana de la Mola, lleugerament escorçat cap al nord.

Els terrenys estan fonamentalment formats per una crosta calcària coberta per "lïms vermells, més o menys calcificats amb còdols angulosos de calcàries tortonianes" (Guasch Ribas 2006, 27). Es tracta d'un indret on, si bé no hi ha més aigua que la de la pluja, i les terres no són gaire fèrtils, són apropiades per a una agricultura de secà, que ha protagonitzat l'explotació agrícola de l'illa al llarg del temps. De fet, a la zona es diu que es tracta d'uns terrenys bons, pel que fa a l'illa de Formentera.

ANTECEDENTS

La Mola de Formentera ens és ben coneguda, en el nostre àmbit científic, fonamentalment per les troballes d'època prehistòrica, ja sigui d'un jaciment en pla, com la murada de sa Cala (Ramon i Colomar 2010; Colomar i Ramon 2012), o per les excavacions dutes a terme en algunes coves, com la cova des Riuets (Trias i Roca 1975; Marlasca Martín 2008;

Marlasca Martín 2010; López Garí *et al.* 2013; López Garí *et al.* 2014; Marlasca *et al.* 2014), o la cova des Fum (Marlasca Martín i López Garí 2013; Marlasca Martín i López Garí 2014). Al contrari, tot i que les dades pel que fa al període que ens ocupa són poquíssimes, es pot dir que la gran majoria de jaciments es localitzen a la Mola. Les prospeccions van permetre documentar a Formentera 37 punts amb presència de materials andalusins en superfície, dels quals quasi la meitat, 15, es troben a la Mola.

Pel que fa a actuacions arqueològiques enfocades a època medieval, són fins a dia d'avui inexistents, i comptem només amb unes dades obtingudes de retruc, per l'existència d'algunes estructures andalusines adossades a una murada prehistòrica (Colomar i Ramon 2012). Els materials trobats en aquell jaciment suposen l'evidència segura més antiga de l'establiment o primeres visites de poblacions andalusines a l'illa, en els segles IX-X. La poca entitat del jaciment —unes pobres estructures tipus cabanes, adossades a un mur prehistòric, que indicarien certa provisionalitat— es pot relacionar amb el fet que es tracta pràcticament de l'única zona de l'illa on l'abastiment d'aigua era segura o, almenys, més abundant, pels surgenys a algunes coves d'aquest penya-segat, en especial la cova des Fum (Marlasca i Garí 2014). El coneixement de l'illa i el seu potencial passaven per la descoberta de la seva rudesia, manifestada especialment per la quasi total absència d'aigua, només present a algunes coves. Aquestes fonts cavernícoles determinarien també el primer assentament, en precari, en aquest període, i potser en part al llarg de tot ell, atesa la concentració de jaciments a prop d'aquest penya-segat. La troballa de restes ceràmiques andalusines a la cova des Fum i des Pas, amb urgències, en serien la prova.

També són ben conegudes una sèrie de làpides funeràries procedents de la Mola, estudiades per Roselló-Bordoy

(1975), dels segles x i xi, i es té notícia que a principi del segle xx es va trobar una gran necròpolis a la finca de Cas Simonet, d'on s'extraïren diverses làpides i cips funeraris avui desapareguts (Mañá de Angulo 1956, 12-16). En aquest àmbit, s'ha publicat l'estudi d'una altra inscripció en cúfic (Ferrer *et al.* 2015), en aquest cas en suport ceràmic, trobada a un solar conegut com a teòric jaciment romà per la ceràmica en superfície (JA 105, Can Xomeu Sord).

Comptem a més amb un estudi de materials andalusins que inclou les ceràmiques recollides en superfície a les prospeccions, on destaca el conjunt de la cova des Fum (Kirchner 2002). La realització del seguiment arqueològic del jaciment que ara ens ocupa va venir motivada per la construcció d'un habitatge unifamiliar aïllat a una zona pròxima a dos punts a on hi ha localitzats jaciments arqueològics.

En un cas, el del jaciment JA-84 (del Catàleg del patrimoni cultural de Formentera), conegut com es Monestir, ens trobem dins l'entorn de protecció de 200 metres. En aquest indret s'haurien documentat tombes en cista i restes d'edificis en diverses obres d'una casa actual, i es coneix també l'existència d'algunes sitges, tot plegat de cronologia incerta però que, en algun cas, podria tenir relació amb el famós i malaurat monestir medieval. De fet, es tracta de la zona on probablement es troben les restes del desaparegut monestir de monjos agustins, que va tenir una vida curta però intensa, d'una durada que podria ser inferior als cinquanta anys (Ferrer 2014b, 247), plens d'ensurts i plets (Torres Peters 2005; 2011 i 2014). De la seva fugaç existència en deriven els noms de l'actual venda i de l'humil port a peus de la Mola, es Caló de Sant Agustí.

A uns centenars de metres més al nord, trobem un altre jaciment, el JA-82, del qual només es coneixen alguns murs a doble parament en superfície, relacionats amb fragments de ceràmica d'època romana.

Per acabar, cal remarcar que en aquest indret es conserva un dels coneguts aljubs de volta aèria de la Mola, l'aljub des Monestir. Es tracta d'aljubs amb cambra o dipòsit rectangular, coberts per una volta de canó de mig punt, "aquests aljubs mostren sempre l'extradós de la volta, aixecada sobre el terreny circumdant, i la boca d'accés a l'aigua situada a l'espina-da, prop d'un dels extrems o cap al centre" (Serra 2006, 3,

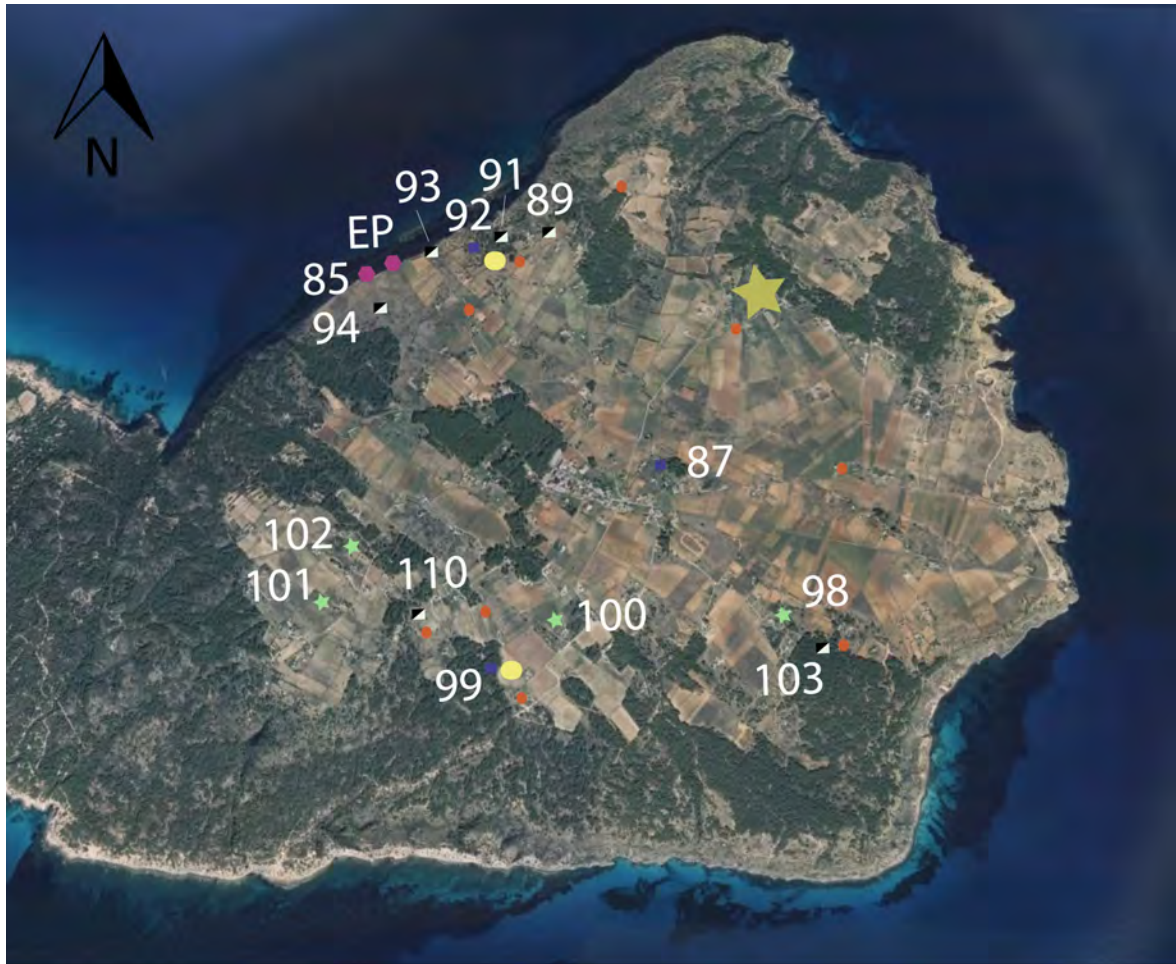
143). Recentment, aquestes construccions han estat relacionades amb una explotació ramadera del pla de la Mola en època andalusina, quan s'haurien construït. La Mola és l'únic lloc de l'illa on els podem trobar, un total de deu, i molt pròxim al jaciment en estudi n'hi ha un, l'aljub Gran des Monestir. Segons aquesta proposta, aquests aljubs se situarien a la vora o final dels camins i estarien relacionats amb la presència de jaciments andalusins (Ferrer 2014a i 2014b). El mateix autor ha publicat recentment un treball que recull la situació actual dels estudis a les Pitiüses en aquest període (Ferrer 2014c).

En definitiva, si bé les dades que tenim són escasses i heterogènies, el potencial d'aquest territori pel que fa al coneixement de l'ocupació andalusina és altíssim, i es perfila com un focus d'estudi d'especial interès.

Tot seguit, presentem la situació dels jaciments andalusins coneguts a la Mola de Formentera. S'ha intentat diferenciar entre tres tipus. Per un costat, els que sembla clarament que es tracta d'alqueries. En segon lloc, els jaciments que tot i la presència d'estructures murals en superfície, aquestes responen a un patró de construcció prehistòric, o també hi ha material antic, per la qual cosa podrien ser assentaments reaprofitats de diversa índole. Finalment, els jaciments a on només s'han documentat materials en superfície. S'afegeixen, després dels treballs esmentats, els aljubs com a elements d'aquest període, així com dues zones d'on provenen les làpides funeràries i per tant hem de relacionar amb necròpolis (Can Simonet als nord-oest i Can Pep Rita al sud). També s'han assenyalat dues coves, la cova des Fum (85) i la cova des Pas (EP), per la presència de material ceràmic d'aquest període relacionat amb fonts, cosa que ens parlaria de la seva visita per a l'abastiment d'aigua i, en el cas des Fum, clarament també com a refugi. No hi ha dubte que en un futur aquest mapa veurà multiplicada la quantitat d'indicacions.

L'EXCAVACIÓ

Aquest jaciment no era conegut, ni estava marcat a les cartes arqueològiques, però la presència en superfície de material andalusí per tota la parcel·la és molt abundant, i feia preveure abans del seguiment l'existència d'un jaciment d'aquesta cronologia a l'indret.

- Can Selleràs
- Alqueria andalusina
- Ocupació reaprofitant estructures anteriors
- Necròpolis
- Ceràmica en superfície
- Aljubs
- Abastiment d'aigua i refugi

Figura 1 Figura 1.- Imatge de la Mola amb indicació del jaciments andalusins coneguts per les prospeccions i presents al Catàleg de jaciments de Formentera. També s'indica la situació dels aljubs de possible construcció medieval (després de Ferrer 2014 a i b). Per últim s'indica la situació de dos indrets, la cova des Fum (nº 85) d'ocupació o visita en aquest període ben contrastada, i la cova des Pas (EP), no assenyalada fins al moment, però amb ceràmica d'aquest període que indica la seva visita per a l'abastiment d'aigua.

Els rebaixos de terra s'han realitzat a on s'havia de construir la casa, que en planta suposaven dos espais rectangulars, un d'11 x 6 m a l'est i l'altre de 12 x 10 m a l'oest. A més, també es van rebaixar tres sondejors pròxims, a on estaven previstes la construcció d'un annex de 7 x 5 m, una fossa sèptica de 4 x 3 m i una cisterna de 9 x 5 m. El rebaix de terres superficials es va realitzar amb una petita excavadora, i ja des del primer moment es van poder identificar restes arqueològiques, que es concentren al rectangle oriental dels dos oberts per a la casa. Així, tant al rectangle oest com als rebaixos menors, els resultats han estat negatius, i per això d'ara endavant ens referirem només al rebaix on s'han trobat les restes. Els nivells arqueològics es troben a només 25 cm de fondària, que seria fins a on haurien afectat les arades, especialment en època moderna. Si haguessin aprofundit només 20 cm més, el jaciment pràcticament hauria desaparegut.

S'han documentat un total de 45 unitats estratigràfiques (10 UE negatives) i tres fets (dos murs d'un edifici i una pedra falcada). En aquesta zona s'ha documentat també un retall de planta i secció rectangulars a la banda nord, que es pot relacionar, per les seves característiques, amb un forat per plantar un arbre realitzat en època moderna.

La resta d'elements documentats s'han de vincular al jaciment andalusí, i són: la cantonada d'un edifici; les unitats estratigràfiques de l'exterior relacionades directament amb l'edifici; un dipòsit de sediment a la zona central del sondeig; una sèrie de rebliments distribuïts per tota la zona; alguns retalls de diferents característiques a la roca mare; un element particular.

La cantonada d'un edifici

A la part sud-est del rebaix, s'ha trobat la cantonada d'un edifici en un estat de conservació relativament bo. Tot i trobar-se a només 25 cm de la superfície, s'han documentat dos murs, d'una amplada de 70 cm cadascun, construïts de maçoneria de doble parament amb carreus de pedra calcària de grans i mitjanes dimensions i escairats a la cara exterior. Un presenta orientació nord-sud (UE 32) i l'altre est-oest (UE 33). Tots dos conformen l'anomenat fet 1 i demostren l'existència d'un edifici fins ara desconegut a la parcel·la. La cantonada en si mateixa ha desaparegut, així com altres pedres dels

murs, probablement a causa de les feines de conreu que s'han dut a terme a l'indret fins i tot poc abans del seguiment. L'orientació dels murs fa evident la continuació de l'edifici en direcció sud i est. De fet, a pocs metres del rebaix en direcció sud-est s'aprecia un gran bloc remogut en superfície que formaria part sens dubte dels fonaments, possiblement del tancaament de la mateixa habitació identificada. Estaríem, doncs, davant dels fonaments dels murs de tanca, la cantonada nord-oest, d'un gran edifici, si hem de jutjar per la seva amplada (figures 2 i 3).

A l'interior de l'estança s'han identificat un total de sis unitats estratigràfiques diferents, en aquest cas també lleugerament remogudes per les tasques agrícoles, i que podem relacionar amb nivells d'amortització, destrucció i abandó. Tots els materials recollits, molt fragmentats, són d'època andalusina. En algun cas s'ha de destacar la presència de cendres, UE 2 i 3, com succeeix a l'exterior de l'edifici.

Les unitats estratigràfiques de l'exterior relacionades directament amb l'edifici

Fora de l'edifici i en contacte directe amb els seus murs s'han identificat una sèrie de nivells que en un principi es van diferenciar per petits detalls, tot i que semblen respondre a un mateix tipus d'acumulacions. En tots els casos es tracta d'estrats amb presència de cendres. A la UE 4 aquestes són molt abundants i pràcticament les úniques protagonistes del sediment, i són de color predominantment gris fosc. Les UE 5, a tocar del mur nord de l'edifici (UE 33), i amb pedres d'enderroc, i la UE 6, en contacte amb el mur oest (UE 32), ja presenten un sediment més heterogeni i menys gris.

Aquestes tres unitats semblen correspondre en realitat a un mateix nivell, el de destrucció de l'edifici. Les UE 4 i 5 són en realitat la mateixa UE. La UE 6 sembla tenir el mateix origen, però en aquesta ocasió amb menys cendres i amb presència de restes de referits o paviments, potser provinents d'algun estructura de l'edifici o del pis superior (figura 2).

El dipòsit de sediment a la zona central del rebaix

Al costat de l'edifici, en direcció oest, es va documentar una gran superfície quasi de forma circular que tenia aproximadament dos metres de diàmetre, en la qual es van identificar una deposició de sediments i materials, de nou relacionats amb la fi de l'edifici. Es van diferenciar tres noves unitats estratigràfiques.

Figura 2. Planta de l'excavació, amb l'edifici a la part superior esquerra, els estrats d'enderrocs al voltant, la UE 20 o depòsit central en marró fosc, i els rebliaments en castany

El nivell més superficial, UE 20, estava format per argiles fosques, amb presència de gran quantitat d'elements constructius, com pedres i restes de paviment-referit similars als de la UE 6, que de fet estava en contacte amb aquesta UE pel costat sud-est. En aquesta UE es va recuperar alguna llosa de marès amb els costats escairats i fins a un total de 34 pedres calcàries de dimensions mitjanes, d'aproximadament 30 x 25 o 25 x 40 cm, amb un costat retallat, provinents, sense dubte, de la destrucció o espoli dels murs de l'edifici (figures 2 i 3).

Per sota d'aquesta UE ens trobem la UE 21, d'argiles de color ocre clar molt depurades, que formaven un nivell clarament horitzontal, i pels seus límits externs ja al damunt de la roca mare. El nivell estava molt ben marcat pels fragments de diferents peces ceràmiques repartits per la superfície. L'interès d'aquest estrat és encara major si tenim en compte que fragments d'una d'aquestes peces també s'han recuperat a la UE 4, el nivell de cendres pròxim, cosa que relacionaria aquestes unitats en el moment de destrucció de l'edifici.

Per sota d'aquest nivell trobem ja la UE 22. Es tracta de la mateixa argila depurada i taronja de la UE 21, però ja entre aquell nivell horitzontal i la roca mare. Són argiles que interpretem que provindrien d'escorrenties i farcirien a poc a poc la petita depressió a la roca mare que es troba en aquest indret. De fet, un cop retirada aquesta UE, en ocasions molt fina, ja apareix per tota la superfície la roca natural.

En definitiva, la roca forma aquí una petita depressió, de 20 a 40 cm com a màxim, a on s'han pogut acumular i conservar, evitant els remoguts de l'arada, materials i nivells arqueològics relacionats amb la destrucció i abandó de l'edifici.

Els rebliments

A la zona meridional del requadre s'han identificat fins a un total d'11 punts caracteritzats per la presència de petites depressions o cocons de la roca mare, de diferent natura i dimensions, que estaven omplerts de sediment argilós, en realitat molt similar al sediment superficial, i que hem anomenat "conjunts". Aquests són: conjunt 1 (UE 7), conjunt 2 (UE 8), conjunt 3 (UE 9), conjunt 4 (UE 10), conjunt 5 (UE 11), conjunt 6 (UE 12), conjunt 7 (UE 13), conjunt 8 (UE 14), conjunt 9 (UE 15), conjunt 10 (UE 16) i conjunt 11 (UE 23).

El que ha fet que els consideréssim com a entitats arqueològiques és que sempre tenien les mateixes característiques pel que fa al contingut i que entre el sediment fos protagonista la conservació d'alguns fragments de ceràmica o d'elements, com cargols marins (fonamentalment diferents espècies de pades (*Monodonta*) i cornets (*Thais haemastoma*)). Que la ceràmica correspongui sempre a la fàcies representada per l'edifici delata el reompliment d'aquests rebaixos en un moment pròxim a la seva destrucció. Com hem vist amb el dipòsit anterior, de nou es tracta de sediments que omplirien aquestes petites depressions des del moment de la destrucció i abandó de l'edifici (figura 2).

S'ha de ressaltar que la presència dels elements marins ha estat una constant al jaciment, a pràcticament totes les UE documentades, i assenyala la importància que l'explotació dels recursos marins, que probablement es realitzaria en aquest cas des de la propera costa de sa Cala, tingueren en el darrer moment de vida de l'edifici.

Alguns retalls a la roca mare de diferents característiques

Un cop neta la roca mare per tot el jaciment, a tota aquesta zona propera a l'edifici, s'han pogut identificar a diferents llocs retalls de diferent natura. En general no són gaire regulars, però en ocasions delimiten espais clarament regulars amb línies rectes. Creiem que, en general, cal relacionar-los amb l'extracció de roca, en aquest cas de la crosta calcària superficial i més dura, segurament per a la mateixa construcció de l'edifici.

En dos casos però aquests retalls semblen crear petits canals que comunicarien diferents zones, segurament per facilitar el pas d'aigua a determinats punts. Una es troba tan sols a un metre de l'edifici, cap al nord (retall UE 34). L'altra és al centre de la zona excavadada (retall UE 41). Aquests canals i els pendents podrien haver facilitat l'acumulació d'aigua de pluja en alguns punts on servirien, tal vegada, als ramats.

Un element particular

A l'interior d'un dels retalls abans esmentats per extreure la crosta calcària, el retall UE 26, s'ha trobat una gran pedra viva calcària de 35 x 20 x 24 cm, amb la superfície superior plana, integrada en un rebaix més profund i alhora falcada per sis petites pedres planes.

Figura 3. A l'esquerra detall de la cantonada de l'edifici; a la dreta vista des del sud del dipòsit de sediment central

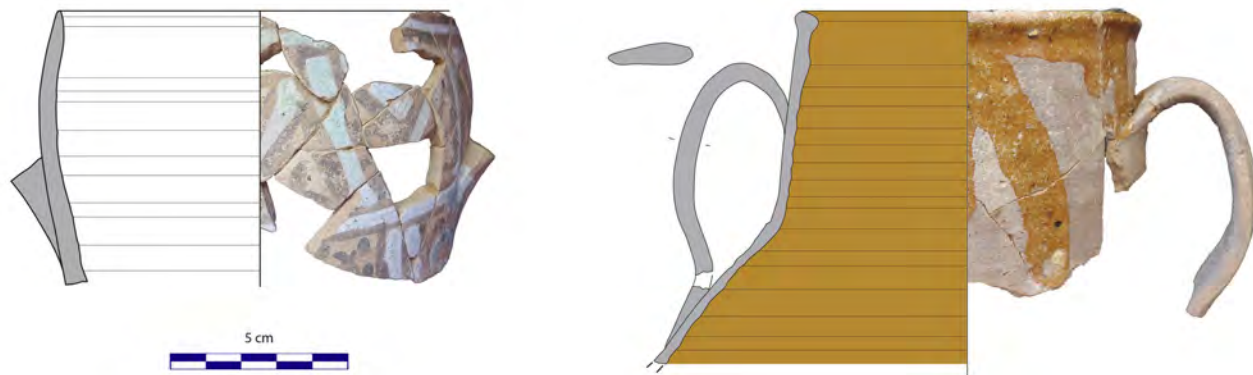

Figura 4. A l'esquerra, gerreta de rimes vidriades, a la dreta gerra blancsada amb vidriat de color melat a l'interior

El fet que no s'hagi pogut trobar cap altre element relacionable amb la pedra ens fa difícil la seva interpretació. Tot i això, aquesta preparació resulta molt estranya, si tenim en compte que per totes bandes hi ha la roca mare, i que no sembla lògic l'esforç de situar i faltar aquesta pedra tenint com a objectiu que servís de fonament. Pensem doncs que podria estar en relació amb l'ús de la superfície de la pedra, que necessàriament devia estar ben immobilitzada, per a algun tipus de feina, tot i que no presenta cap rastre de desgast o colpeig. A tall interpretatiu, no podem deixar d'esmentar que, fins fa poc, pedres similars eren presents als porxos de moltes cases pageses d'Eivissa per fer de suport a on picar l'espart, un cop ja s'havia amarat i assecat. El colpeig amb una maça de fusta faria que no quedés una marca prou evident a la pedra, com és el cas.

ELS MATERIALS

Per una qüestió d'espai no ens podem estendre en l'estudi dels materials recuperats. Es pot mencionar però que en general són materials molt fragmentats i que responen, en principi, a un mateix horitzó cronològic i, en nombre abundant, a produccions alienes a les Pitiüses. Presentem algunes peces per la seva significació (figura 4).

En primer lloc part del coll i de la vora d'una gerreta decorada amb la tècnica anomenada de "rimes vidriades" per Roselló (1983, 14), o més comunament de "cuerda seca parcial". Es tracta d'una tècnica que combina la presència de traços vidriats de color verd (aplicant òxid de coure), emmarcats per línies negres fetes amb manganès. El coll estaria decorat amb dos frisos, dels quals es conserva el superior, que presenta una decoració a base de mètopes que inclouen un motiu en aspes. El fris inferior sembla que també estaria distribuït en mètopes que inclourien motius potser geomètrics. Aquesta gerra pertany a un tipus amb el cos globular, de peu anular i coll alt, llavi sense inflexió i dues anses. Un dels fragments recuperats conserva l'arrencament d'una d'aquestes anses, que s'entreguen a la part superior del cos. Es tracta d'un exemplar amb unes decoracions més senzilles, dominades per formes geomètriques, clàssiques del període almohade, que es considera generalment més auster que els períodes precedents.

Uns altres dos elements destacables per la cronologia que aporten són les restes de dues gerres biansades o marmita (segons la nomenclatura d'Azuar 1989: 277-280). Tenen base convexa, cos bitroncocònic i coll de secció cònica amb motllura a la part interior del llavi. La part superior del cos apareix decorada amb estries. Per l'interior presenten un vidriat de color melat, que regalima per l'exterior de la vora i el coll.

Es tracta de marmites o olles, molt comunes a l'àrea alacantina, sense penetració a les àrees interiors d'al-Àndalus. Per esmentar alguns exemples, s'han trobat a Dènia, Cocentaina, el Castellar d'Alcoi (Pérez Botí 2011, 183), Castell del Riu (Asp) (Azuar 1983), al castell de Torre Grossa a Xixona (Azuar 1985, 68), Santa Fe d'Oliva (Bazzana 1984, 278), i entrarien dins la variant G II d'Azuar (1989, 280) o T11.11 d'El Castellar.

Les dues peces comentades, que s'han trobat a les UE 4 i sobretot a la UE 21, permeten perfilar el moment de destrucció i abandó de l'edifici. La seva cronologia, ben coneguda pels contextos alacantins, les situen al període almohade, de finals del segle XII i inicis del XIII, per la qual cosa sembla lògic relacionar la destrucció de l'edifici, possiblement de forma violenta, com evidencien els nivells de cendres i enderroc, amb la conquesta catalana de 1235.

CONCLUSIONS

El seguiment arqueològic ha posat al descobert un nou jaciment que incideix en la importància i el destacable nombre d'evidències andalusines a la Mola de Formentera. Es tracta d'un edifici construït amb murs de maçoneria a doble parament, amb fonaments de 70 cm d'ample, que correspondria a una explotació agrícola o alqueria, destruït en època almohade, segurament al llarg de la conquesta catalana de 1235. El moment de la seva construcció és, per ara, difícil de valorar, atès l'escàs espai de l'edifici excavat i que no s'han documentat nivells d'ampla seqüència. Tot i això, per la manca quasi absoluta de material antic a la zona (tot i la proximitat dels jaciments ja esmentats) i la presència de molt material islàmic en superfície a la finca, creiem que no seria un edifici existent i reocupat en època andalusina, sinó construït de nova planta en aquest període.

Els materials descrits abans (gerreta i gerres vidriades), que per les seves pastes i característiques hem de considerar produccions alacantines a cavall entre els segles XII i XIII, posen en evidència el comerç i els contactes que degueren produir-se entre Formentera i els propers ports de Dènia i Alacant, principal circuit comercial en el qual estarien immerses les Pitiüses.

Un altre fet que cal destacar és la presència dels nivells arqueològics d'època almohade al damunt de la roca mare (que possiblement va ser la principal pedrera emprada en el decurs de construcció de l'edifici), ja siguin relacionats amb la destrucció de l'edifici o amb l'abandó, de la qual cosa es deriva que la roca estava en general neta i a la vista en el moment de plena activitat de l'edifici. Aquest fet es pot relacionar amb la voluntat de tenir aquest espai proper a la casa, possiblement la part de darrere (ja que la frontal estaria per lògica orientada al sud, sud-est), preparat per a la recollida i acumulació d'aigua, no sabem si en grans quantitats —potser amb una cisterna o aljub proper no localitzat— o en petites quantitats, als desnivells del terreny, per tal de poder conservar aigua per als animals de pastura en cas de pluja.

En darrera instància, aquesta alqueria hauria pogut servir també de pedrera per al veí monestir, i sembla probable pensar que el desmuntatge dels seus murs hauria servit per aixecar l'habitatge dels monjos, a l'igual que el mencionat aljub hauria estat aprofitat per aquests.

BIBLIOGRAFIA

- AZUAR, R. 1983: "Excavaciones en el recinto fortificado árabe denominado "Castillo del Río". Campaña 1979 (Aspe, Alicante)", *Noticiario Arqueológico Hispánico*, 15, 297-340.
- AZUAR, R. 1985: *Castillo de la torre Grossa (Jijona)*. Alacant.
- AZUAR, R. 1989: *Denia islámica. Arqueología y Poblamiento*. Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, Diputación Provincial de Alicante. Alacant.
- BAZZANA 1984: "El yacimiento medieval de Santa Fé de Oliva (Valencia). Estudio de su cerámica", *Noticiario Arqueológico Hispánico*, 18, 255-339.
- COLOMAR, M. i RAMON, J. 2012: "Intervencions al patrimoni historicoarqueològic de Formentera, passat i futur: el jaciment de sa Cala (la Mola)", *Jornades d'Estudis Locals Joan Mari Cardona*, 1, 93-121.
- FERRER ABARZUZA, A. 2014a: "Una infraestructura ramadera andalusí?. proposta d'adscripció cronològica dels aljubs de la Mola (Formentera, Illes Balears)", Sanchis-Ibor, C.; Palau-Salvador, G.; Mangué Alférez, I.; Martínez-Sanmartín, L.P. (ed.) *Irrigation, Society, Landscape. Tribute to Thomas F. Glick*, València, Universitat Politècnica de València, 2014. doi: <http://dx.doi.org/10.4995/ISL2014.2014.165>.
- FERRER ABARZUZA, A. 2014b: "Un patrimoni hidràulic andalusí: els aljubs de la Mola de Formentera", *In Amicitia, Miscel·lània d'estudis en homenatge a Jordi H. Fernández*, Trabajos del Museo Arqueológico de Ibiza y Formentera, 239-258.
- FERRER ABARZUZA, A. 2014c: Yabisa, Faramantira (s. VIII-1235). "Aportació a un estat de la qüestió", a B. Costa i J. H. Fernández (ed.), *Sol erat incipientis per iter conscendere caeli... Jornades d'Estudi Commemoratives del 900è aniversari de l'atac pisano-català a Yabisa i Faramantira*, Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, núm. 71, Eivissa, 41-89.
- FERRER ABARZUZA, A.; GRAZIANI ECHAVARRI, G. i MARTÍNEZ ENAMORADO, V. 2015: "Una inscripció àrabe sobre el asa de un ánfora tardoantigua hallada en Formentera", *VI Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears*, 331-341.
- GUASCH RIBAS, X. 2006: "Geologia", a Formentera, V. Ferrer Mayans (ed.), Consell Insular d'Eivissa i Formentera, Obra Cultural Balear de Formentera, Eivissa, 16-28.
- KIRCHNER H. 2002: *La ceràmica de Yabisa. Catàleg i estudi dels fons del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera*. Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, núm. 49.
- LÓPEZ GARÍ J.M.; PÉREZ JORDÀ, G.; MARLASCA MARTÍN, R.; FARRERA FERNÁNDEZ, V. i ENRICH MENSA, J. 2013: "La primera agricultura pitiusa y balear: las evidencias de la cova des Riuets", *Saguntum* 45, 65-77.
- LÓPEZ GARÍ, J.M.; MARLASCA MARTÍN, R.; MC. MINN GRIVÉ, MIGUEL i RAMIS BERNAD, D. 2014: "L'explotació dels recursos animals a les Pitiüses a inicis del II^{on} Mil·lenni: un tret diferencial", *V Jornades d'Arqueòlegs de les Illes Balears* 2012, 35-42.

MAÑÁ DE ANGULO, J.M. 1956: "Notas arqueológicas sobre Formentera", *Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales*, XIII-XIV.

MARLASCA MARTÍN, R. 2008: "Ictiofaunas de la cova des Riuets (La Mola, Formentaera, Balears)", *Archéologie du poisson. 30 ans d'archéo-ichtyologie au CNRS. Hommage aux travaux de Jean Desse et Nathalie Desse-Berset. XXVIIe rencontres internationales d'archéologie et d'histoire d'Antibes. XIVth ICAZ Fish remains working group meeting*, Sous la direction de P. Béarez, S. Grouard et B. Clavel. Ed. APDCA, 341-346.

MARLASCA MARTÍN R. 2010: "El consumo de moluscos marinos por los primeros pobladores de las Pitiusas (La Mola, Formentera, Balears)", *Fervedes*, 6, 131-137.

MARLASCA MARTÍN R.; LÓPEZ GARÍ, J.M.; VENDRELL, M. i MERINO, L. 2014: "Producció ceràmica a les pitiuses a inicis del II mil·lenni BC: la cova des riuets (Formentera)", *V Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears* (Palma 28 a 30 de setembre de 2012), 25-33.

MARLASCA MARTÍN, R. i LÓPEZ GARÍ, J.M. 2015: "Aprovisionamiento de agua y culto en la prehistòria pitiusa", *In Amicitia, Miscel·lània d'estudis en homenatge a Jordi H. Fernández*, Trabajos del Museo Arqueológico de Ibiza y Formentera, 397-410.

PÉREZ BOTÍ, G. 2011: "El Horizonte almohade en el registro cerámico de El Castellar (Alcoi, Alacant)", *Recerques del Museu d'Alcoi*, 20, 181-190.

RAMON, J. i COLOMAR, M. 2010: "El recinte fortificat de l'edat del bronze i l'habitatge andalusí de sa Cala (la Mola, Formentera)", *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, núm. 28, 139-166.

ROSELLÓ-BORDOY, G. 1975: "Corpus Balear de epigrafia árabe", *Mayurqa* 13, 5-68.

ROSSELLÓ PONS, M. 1983: *Les ceràmiques almohades del carrer de Zavellà*. Ciutat de Mallorca. Museu de Mallorca. Palma.

SERRA RODRÍGUEZ, J. J. 2006: *Inventari del patrimoni hidràulic de les Pitiuses. Inventari dels pous del municipi d'Eivissa i dels pous, aljubs i cisternes de Formentera*, Eivissa, Consell Insular d'Eivissa i Formentera.

TORRES PETERS, F.X. 2005: "Nous documents envers l'antic monestir de Santa Maria de la Mola i la història medieval de Formentera", *Eivissa*, 42-43, 30-41.

TORRES PETERS, F.X. 2011: "Santa Maria de Formentera, monestir de", *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*, Eivissa, Consell Insular d'Eivissa i Formentera, vol. 11, 168-169.

TORRES PETERS, F.X. 2014: "El monestir de Santa Maria de la Mola, Formentera", *Jornades d'Estudis Locals Joan Mari Cardona* (12-16 de març de 2012), 7-21.